

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

ІВАНЕНКО Аліна Сергіївна

УДК 159.922.76-056.313

**ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО МАЙБУТНЮ СІМ'Ю
У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ПІДЛІТКІВ**

19.00.08 – спеціальна психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
СИНЬОВ Віктор Миколайович,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
декан факультету корекційної
педагогіки та психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, доцент
ПРОСКУРНЯК Олена Ігорівна,
комунальний заклад «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради,
завідувач кафедри корекційної освіти та
спеціальної психології;

кандидат психологічних наук, доцент
ГАВРИЛОВ Олексій Вікторович,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
завідувач кафедри логопедії та
спеціальних методик.

Захист відбудеться «31» жовтня 2016 р. о 12⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.23 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано «30» вересня 2016 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

І. В. Мартиненко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Підготовка молоді до створення сім'ї знаходиться в руслі соціально-економічного розвитку України, адже родина відіграє значну роль у забезпеченні та поліпшенні демографічного стану країни, вихованні громадянина, зміцненні здоров'я населення. Особливі труднощі в досягненні цієї мети об'єктивно виникають у діяльності спеціальних освітніх закладів, у яких навчаються діти з психофізичними порушеннями, зокрема з розумовою відсталістю.

У спеціальних психологічних дослідженнях, особливо – у галузі олігофренопсихології, традиційно першочергову увагу вчені приділяли вивченню особливостей пізнавального розвитку і навчальної діяльності дітей із психофізичними вадами. Значно менше досліджені соціально-психологічні аспекти особистості таких дітей, їхнього функціонування у різних сферах людського життя, сімейного зокрема, хоча для багатьох осіб із легкою розумовою відсталістю післяшкільний етап соціалізації пов'язаний зі створенням власної сім'ї та життям у ній.

Окремі аспекти проблеми підготовки розумово відсталих дітей різних вікових категорій до майбутнього сімейного життя в контексті їхнього морального виховання представлені в наукових працях М. Буфетова, О. Вержиховської, В. Воронкової, І. Єременка, Н. Коломинського, В. Мачихіної, О. Хохліної; статевого – Н. Бастун, О. Денисової, В. Левицького, С. Лукомської, М. Матвєєвої, С. Миронової, А. Мухіної; сімейної соціалізації – Н. Галімової, М. Гогіна, О. Мастюкової, І. Тат'яничкової, Г. Шаумарова та ін.

З'ясовано (М. Вовчик-Блакитна, Т. Демидова, З. Кисарчук, В. Кравець, В. Петренко, А. Шмельов та ін.), що молодих людей неможливо вважати підготовленими до шлюбу, якщо в них несформовані чіткі уявлення про мету одруження, очікування від майбутньої сім'ї, які сімейні стосунки хотіли би побудувати, які обов'язки покладе на них шлюб. Результати наукових досліджень засвідчили, що уявлення про майбутню сім'ю надалі позначаються на успішності розв'язання окремих проблем у сім'ї, зокрема конфліктних (Э. Арутюнянц, О. Бодальов, В. Дружинін, Е. Ейдемільер, Є. Лічко, В. Юстицький та ін.); очікуваних її функціях (Т. Говорун, І. Гребенніков, В. Ключников, С. Лаптенко, А. Харчев та ін.); формуванні реальних соціально-шлюбних відносин (І. Голод, В. Горелик, І. Дубровіна, С. Ковальов, Т. Кравченко та ін.). Означене характерне й при порушеннях інтелекту: якість подальшого сімейного життя значною мірою залежить від уявлень про нього в розумово відсталій дитині (Н. Галімова, О. Денисова, Г. Шаумаров та ін.), особливо у сенситивному для формування таких психічних новоутворень періоді – підлітковому віці, до моменту створення власної родини.

Разом з тим, наукових досліджень, присвячених проблемі діагностики та формування в розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю у вітчизняній і світовій літературі не виявлено, тоді як вона набуває особливо гострого значення в зв'язку, по-перше, з особливостями психічного розвитку

осіб із вадами інтелекту, що підкреслює необхідність вивчення її основних аспектів з позиції спеціальної психології у педагогічному, віковому та соціальному плані; по-друге, із занепадом культури стосунків у багатьох сім'ях, де виховують таких дітей, що надалі заважає їм сформувати позитивний образ відносин між членами родини; по-третє – з негативними тенденціями в молодіжному середовищі, спричиненими надмірною фіксацією уваги засобів масової інформації на закритій раніше темі міжстатевих стосунків; по-четверте, з відсутністю доступної літератури щодо статі та сімейних взаємин для осіб з інтелектуальними порушеннями й методичної літератури з питань їхньої підготовки до сімейного життя для психологів, педагогів, батьків.

Актуальність і недостатня розробленість проблеми зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Формування уявлень про майбутню сім'ю у розумово відсталих підлітків»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукової роботи кафедри корекційної психопедагогіки факультету корекційної педагогіки та психології НПУ імені М. П. Драгоманова за напрямом: «Зміст освіти, форми, методи і засоби фахової підготовки вчителів». Тема затверджена Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 6 від 26 грудня 2012 р.) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 26 листопада 2013 року).

Мета дослідження – з'ясувати психологічні особливості уявлень розумово відсталих дітей підліткового віку про майбутню сім'ю та розробити й апробувати систему їх формування і корекції.

Основні завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових джерел із проблеми формування уявлень про майбутню сім'ю у розумово відсталих дітей підліткового віку та з нормою інтелекту.
2. Розробити адаптовану до досліджуваного контингенту методикку діагностики уявлень про майбутню сім'ю.
3. Дослідити психологічні особливості становлення уявлень про сім'ю в розумово відсталих підлітків.
4. Визначити психологічні умови формування у підлітків із розумовою відсталістю уявлень про майбутню сім'ю.
5. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність розробленої системи корекційної роботи з формування у розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю.

Об'єкт дослідження – соціальні уявлення дітей підліткового віку при порушеннях інтелектуального розвитку.

Предмет дослідження – діагностика та формування у розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю як компонента їхньої соціальної свідомості.

Методи дослідження: *теоретичні* – теоретико-методологічний аналіз загальної та спеціальної літератури, узагальнення та систематизація теоретичних даних – з метою визначення стану розробленості проблеми та

перспективних напрямів її вирішення; *емпіричні*: спостереження, опитування (бесіда, анкетування), тестування, вивчення шкільної документації, узагальнення практичного досвіду в спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах, аналіз продуктів діяльності учнів, констатувальний та формувальний експерименти з метою отримання фактичних даних щодо особливостей уявлень підлітків із розумово відсталістю про майбутню сім'ю й розробки системи їх формування та корекції; *методи обробки даних* – кількісна та якісна обробка одержаних результатів дослідження, статистичні методи – за параметричним критерієм φ^* Фішера з метою оцінки достовірності відмінностей між відсотковими частками вибірок щодо сформованості в розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: концепція про взаємовплив суспільства й особистості (В. Андрущенко, І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень, С. Максименко та ін.); положення про спільність основних закономірностей психічного розвитку в умовах нормального та порушеного онтогенезу (Б. Ананьєв, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Запорожець, О. Леонт'єв, В. Лубовський, О. Лурія, С. Рубінштейн, В. Синьов, М. Ярмаченко та ін.); концепція соціалізації осіб із психофізичними порушеннями (В. Бондар, І. Єременко, В. Синьов, Є. Синьова, Л. Фомічова, О. Хохліна, А. Шевцов, Д. Шульженко та ін.); теорія вікової періодизації та особливостей розвитку дітей підліткового віку (Д. Ельконін, І. Кон, А. Петровський та ін.); психологічні концепції специфіки розвитку та формування уявлень у розумово відсталих дітей, їх вплив на соціальну поведінку (Р. Каффеманас, М. Матвеева, М. Нудельман, В. Синьов, О. Северов, І. Соловйов, Ж. Шиф та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

- розроблено психодіагностичну методику вивчення уявлень про майбутню сім'ю в розумово відсталих дітей підліткового віку;
- з'ясовано психологічні особливості та динаміку становлення зазначених уявлень у розумово відсталих підлітків;
- обґрунтовано основні структурні компоненти, показники та рівні сформованості в підлітків із розумовою відсталістю уявлень про майбутню сім'ю;
- виділено й науково обґрунтовано найбільш значущі в корекційному плані психологічні умови формування у підлітків означеної нозології уявлень про майбутню сім'ю;
- розроблено та експериментально перевірено систему корекційної роботи з формування у розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю;

уточнено:

- розуміння сутності поняття «уявлення про майбутню сім'ю» у структурі соціальної свідомості особистості;
- психодіагностичний інструментарій із вивчення рівня сформованості в розумово відсталих підлітків уявлень про сім'ю;
- особливості батьківських сімей розумово відсталих учнів;

набув подальшого розвитку зміст психологічного супроводу розумово відсталих учнів, спрямованого на їхню підготовку до сімейного життя.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблені психологічні умови та зміст системи корекційної роботи з формування у розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю можуть використовуватися для вдосконалення організації корекційно-розвивальної роботи в процесі психологічного супроводу освіти учнів із інтелектуальними вадами. Запропонована система роботи з формування та корекції у підлітків уявлень про майбутню сім'ю сприятиме удосконаленню роботи практичних психологів, елементи запропонованої програми можуть бути використані вчителями, вихователями, соціальними педагогами спеціальної та інклюзивної школи, батьками. Основні результати дослідження доцільно використовувати в процесі освітньої підготовки та підвищення кваліфікації спеціальних психологів і корекційних педагогів.

Особистий внесок автора у роботі, написаній у співавторстві, полягає у визначенні особливостей емоційно-особистісного ставлення розумово відсталих підлітків до майбутньої сім'ї [7 – 50 %].

Апробацію результатів дослідження було здійснено на 19 науково-практичних конференціях, зокрема 11 міжнародних: «Специальное образование: традиции и инновации» (Мінськ, 2013), «Корекційна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку» (Кам'янець-Подільський, 2013, 2015), «Педагогика и психология: тренды, проблемы, актуальные задачи» (Краснодар, 2014), «Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології у ХХІ ст.» (Львів, 2014), «Комплексний супровід дітей з психофізичними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційного центру» (Луганськ, 2014), «Педагогіка та психологія в епоху глобалізації» (Будапешт, 2014), «Перспективные инновации в науке, образовании, производстве и транспорте» (Одеса, 2014), «Професійно-трудове навчання осіб з інтелектуальними порушеннями як засіб їх соціалізації» (Дніпропетровськ, 2015), «Розвиток науки у ХХІ столітті» (Харків, 2016); Міжнародному конгресі зі спеціальної освіти, психології та реабілітації «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (Суми, 2015); 4 всеукраїнських: «Актуальні питання сучасної освіти України» (Слов'янськ, 2013-2015), «Актуальні проблеми психологічної науки у вимірах сучасного освітнього простору» (Полтава, 2014); 4 регіональних: «Теоретичне і методичне забезпечення навчання та виховання осіб із особливими освітніми потребами» (Слов'янськ, 2013-2016). Матеріали дослідження доповідались і були схвалені на науково-методичних семінарах кафедри технологій корекційної та інклюзивної освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», методичних об'єднаннях практичних психологів спеціальних загальноосвітніх шкіл Донецької області. Проміжні й кінцеві результати дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на засіданнях кафедри корекційної психопедагогіки факультету корекційної педагогіки та психології НПУ імені М. П. Драгоманова упродовж 2012 – 2016 рр.

Упровадження результатів дослідження відбувалось в Комунальному закладі «Краснолиманська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 34» Донецької обласної ради (довідка № 290 від 18.09.2015 р.), Комунальному закладі «Миколаївська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 7» Донецької обласної ради (довідка № 224/1 від 03.06.2015 р.), Комунальному закладі «Сумська спеціальна загальноосвітня школа» Сумської обласної ради (довідка № 306 від 23.09.2015 р.), Комунальному закладі «Глинська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат» Сумської обласної ради (довідка № 317 від 25.09.2015 р.), Комунальному закладі «Спеціальний навчально-виховний комплекс I – II ступенів № 2» Харківської обласної ради (довідка № 705 від 17.09.2015 р.).

Публікації. Результати та основний зміст дослідження висвітлено у 20 одноосібних публікаціях автора, з них: 6 статей у вітчизняних фахових виданнях та 1 – у зарубіжному; 6 – в загальнонаукових виданнях України, 2 – у закордонних; 5 – у матеріалах конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (269 найменувань, з них 16 – іноземною мовою) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 254 сторінки, з них основного тексту – 193 сторінки, додатки – на 37 сторінках. Дисертація містить 22 таблиці та 22 рисунки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, окреслено мету та завдання, визначено об'єкт і предмет дослідження, висвітлено його теоретичні засади й методи, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості щодо їх апробації й упровадження.

У першому розділі **«Теоретико-методологічні засади дослідження особливостей уявлень у розумово відсталих підлітків про майбутню сім'ю»** здійснено аналіз та узагальнено наукові доробки в галузі філософії, соціології, психології та педагогіки з проблеми дослідження; наведено характеристику передумов формування у підлітків з нормою інтелекту та розумово відсталих уявлень про майбутню сім'ю; наведено результати аналізу стану підготовки дітей до сімейного життя у практиці сучасної спеціальної школи й у сім'ї.

Системний аналіз наукових досліджень (А. Асафова, Т. Демидова, І. Дубровіна, Е. Ейдеміллер, С. Ковальов, Т. Мішина, Н. Недожогіна, Н. Смирнова, С. Терехіна та ін.) свідчить про різноплановість в описі уявлень про майбутню сім'ю. Практично всі дослідники дотримуються єдиної позиції щодо уявлень про майбутню сім'ю як сукупності уявно відтворених образів, які відображають характерні ознаки майбутнього сімейного життя. Визначаючи сутність цього поняття на основі узагальнення психологічних підходів, ми дійшли висновку, що уявлення про майбутню сім'ю – це наочний й узагальнений образ, до змісту якого входять: образи створення майбутньої сім'ї, образи майбутнього чоловіка, дружини та дітей, образи майбутнього сімейного життя (рольової структури; побутово-економічної сфери; особливостей

спілкування та взаємодії у сімейному колі; моделей виховання дітей), образи, пов'язані загалом із соціальною роллю майбутньої сім'ї в суспільстві.

У загальній психології беззаперечною вважається теза про важливість формування у молодого покоління уявлень про власну майбутню сім'ю як складової їхньої соціальної свідомості (М. Вовчик-Блакитна, Т. Демидова, Е. Ейдемільер, З. Кисарчук, В. Кравець, Є. Маченова, В. Петренко, Н. Толстих, А. Чернов, А. Шмельов, Т. Юферева та ін.). У наукових доробках І. Волги, Т. Говорун, І. Голода, В. Горелика, І. Гребеннікова, В. Ключникова, С. Ковальова, С. Лаптенко, А. Харчева та ін. підготовка учнівської молоді до майбутнього сімейного життя виступає як невід'ємний складник підготовки школярів до дорослого життя.

У працях А. Виноградової, Р. Каффеманаса, А. Косимової, А. Ліпкиної, М. Матвєєвої, М. Нудельмана, В. Петрової, С. Рубінштейн, В. Синьова, О. Северова, І. Соловійова, О. Хохліної, Ж. Шиф та ін. уявлення школярів із обмеженими інтелектуальними можливостями описано як недиференційовані, фрагментарні та розпливчасті; довільне оперування ними порушено; процеси аналізу й синтезу здійснюються на образному рівні неповноцінно, що суттєво ускладнює розвиток свідомості, зокрема усвідомлення соціальних явищ.

На необхідності цілеспрямованого формування в розумово відсталих учнів уявлень про майбутню сім'ю наголошували Н. Галімова, О. Денисова, Г. Шаумаров та ін. Перші кроки щодо вивчення подальшої долі випускників допоміжних шкіл, де висвітлювалась проблема побудови сімейних стосунків, було зроблено А. Асафовой, А. Іваніцьким, В. Карвялісом, В. Шалімовим, Г. Шаумаровим та ін. Тривалий час проблема сімейного виховання учнів із вадами інтелектуального розвитку лише окреслювалась і тільки з 90-х років ХХ ст. було розпочато її поглиблене теоретичне й практичне вивчення (Н. Галімова, М. Гогін, О. Денисова, Н. Коломинський, М. Матвєєва, С. Миронова, О. Моршиніна та ін.). Окремі питання цієї проблеми розглядалися в працях В. Бондаря, А. Висоцької, М. Кота, Н. Кравець, В. Синьова, І. Тат'яничкової, О. Хохліної та ін. У межах підготовки розумово відсталих учнів до сімейного життя достатня увага приділялася статево вихованню (Н. Бастун, О. Денисова, В. Левицький, С. Лукомська, М. Матвєєва, С. Миронова, А. Мухіна, Л. Руденко та ін.).

Результати огляду загальної (І. Барський, С. Верещагіна, І. Гребеннікова, Т. Демидова, А. Денисенко, Д. Луцик, А. Сізанова, Н. Феоктистова, О. Чебикін та ін.) та спеціальної (Н. Галімова, О. Денисова, К. Лебединська, С. Лукомська та ін.) психологічної літератури переконують, що в контексті цілеспрямованої підготовки до сімейного життя найсприятливішим є саме підлітковий вік, важливе новоутворення якого – усвідомлення значення своєї статевої належності. Під впливом придатних мікросоціальних умов підлітковий вік у розумово відсталих учнів характеризується активним переживанням статево-рольової ідентифікації, виникненням орієнтування на майбутнє та побудовою нових планів, пов'язаних із дорослим життям, у якому створення власної сім'ї посідає важливе місце (О. Гаврилов, С. Забрамна, Л. Занков, О. Лурія,

О. Проскурняк, С. Рубінштейн та ін.). У процесі засвоєння маскулінних та фемінних форм поведінки у підлітків формуються уявлення про найбільш привабливі якості особистості чоловіка та жінки, які проявляються в різних сферах життєдіяльності, зокрема в спілкуванні й взаєминах між чоловіком і жінкою та безпосередньо в сімейно-побутовій сфері.

Встановлено, що важливий вплив на формування уявлень про сімейно-шлюбні стосунки, особливості взаємодії в подружжі, обов'язки чоловіка та дружини, організацію господарсько-побутової сфери має приклад батьківської родини. Результати досліджень Н. Галімової, Г. Грибанової, Н. Заїграєвої, В. Карвяліса, М. Кота, О. Мастюкової, М. Матвєєвої, С. Миронової, М. Райської та ін. надають підстави стверджувати, що ситуація в сім'ях, де виховуються діти з порушеним інтелектом, часто є педагогічно складною і негативною з позицій зразка. Більшість таких учнів виховується в неповних сім'ях, значний відсоток старшокласників – у соціально-неблагополучних, що проявляється в алкоголізації батьків, їхньому асоціальному способі життя, аморальній поведінці матерів, побутовому хуліганстві. Саме тому основним координаційним джерелом реалізації завдань підготовки майбутнього сім'янина розглядається спеціальна школа (Н. Галімова, О. Денисова, І. Єременко, О. Мастюкова, С. Миронова, В. Синьов, Г. Шаумаров та ін.).

Результати безпосереднього вивчення стану роботи з формування в розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю свідчать, що в спеціальній школі резерви продуктивного вирішення корекційно-розвивальних завдань процесу їхньої підготовки до сімейного життя використовуються не в повній мірі. Психолого-педагогічна робота в цьому напрямі акцентована на формуванні окремих практичних умінь та навичок, необхідних у сімейному житті. Вивчення психологічних особливостей виховання майбутнього сім'янина в батьківських сім'ях дітей із вадами розумового розвитку засвідчило, що майже 67 % батьків не приділяють достатньої уваги підготовці своїх дітей до сімейного життя та не вважають свою сім'ю прикладом для наслідування.

Із наведеного огляду теоретико-методичного підґрунтя процесу підготовки школярів до майбутнього сімейного життя можна зробити висновок, що в спеціальній психології питання формування у розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю потребують подальшого вивчення та забезпечення відповідними науковими розробками й практичними рекомендаціями.

У другому розділі – **«Експериментальне дослідження особливостей уявлень розумово відсталих підлітків про майбутню сім'ю»** теоретично обґрунтовано та описано методику констатувального експерименту; викладено основні результати аналізу отриманих даних; встановлено типові характеристики уявлень дітей підліткового віку про майбутню сім'ю, визначено рівні їх сформованості.

З метою об'єктивного виявлення особливостей сформованості у розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю було розроблено констатувальний експеримент. Для його проведення, на підставі аналізу

теоретичного матеріалу було виділено та описано дві взаємопов'язані між собою групи критеріїв сформованості в підлітків уявлень про майбутню сім'ю: 1) якість знань про сімейно-шлюбні стосунки та уявлень про власну майбутню сім'ю (показники: знання про функції сім'ї, про складові елементи щасливого сімейного життя, про основні цілі шлюбу; уявлення про розподіл лідерства в майбутній сім'ї, про розподіл обов'язків в сім'ї та виховання дітей, про розв'язання конфліктних ситуацій, про склад майбутньої сім'ї, про майбутнього чоловіка чи дружину, про себе в якості майбутнього сім'янина); 2) своєрідність емоційно-ціннісного ставлення до майбутньої сім'ї та сім'ї батьків (показники: адекватність та усвідомленість оцінних суджень щодо сімейного життя та батьківської сім'ї; бажання створювати в майбутньому власну сім'ю, схожості з батьком чи матір'ю; ідентифікація сім'ї батьків із власною майбутньою сім'єю). Додатково було досліджено особливості прояву в підлітків статево-рольової ідентифікації, вираження у хлопців та дівчат маскулінних та фемінних якостей, що впливає на формування уявлень про чоловічі та жіночі якості, які в подальшому позначаються на взаєминах між чоловіком і жінкою в усіх сферах життєдіяльності, зокрема й у сімейно-побутовій.

Констатувальний експеримент складався з трьох серій. Перша серія передбачала з'ясування наявності та специфіки сформованості в учнів актуальних знань про сімейно-шлюбні відносини та виявлення в них пріоритетної моделі майбутньої сім'ї. З цією метою використовувалися авторські психодіагностичні методики «Функції сучасної сім'ї», «Розподіл лідерства в сім'ї», «Розв'язання сімейних конфліктних ситуацій», «Батьківські обов'язки», «Стилі виховання дітей», анкета «Сімейна», адаптовані нами методики Т. Демидової «Складові елементи щасливого сімейного життя», С. Ковальова «Розподіл обов'язків у сім'ї» та проективної методики Л. Кормана – малюнок «Моя майбутня сім'я». Друга серія експерименту була спрямована на виявлення своєрідності емоційно-ціннісного ставлення підлітків до сім'ї. З метою вивчення означеного феномену використовувались адаптовані нами методика Т. Демидової «Приклад батьків для майбутньої сім'ї» та проективна методика Л. Кормана – малюнок «Моя сім'я». Метою третьої серії завдань було виявлення особливостей прояву статево-рольової ідентифікації. Для забезпечення дослідження даної психологічної характеристики були застосовані адаптовані нами методика Б. Алексеева «Вираження фемінної та маскулінної поведінки» і проективна методика Г. Маховір – малюнок «Намалюй людину своєї та іншої статі».

Констатувальним експериментом було охоплено 172 розумово відсталіх учня 7-х класів (79 уч., з них: 36 хлопців, 43 дівчат) та 9-х класів (93 уч., з них: 42 хлопця, 51 дівчини) спеціальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів, 82 учні 9-х класів (з них: 38 хлопців, 44 дівчини) загальноосвітніх шкіл.

Аналіз результатів констатувального дослідження засвідчив, що у більшості учнів 9-х класів загальноосвітньої школи (хлопці – 73,68 %, дівчата – 77,27 %) знання про сімейно-шлюбні відносини та уявлення про власне майбутнє подружнє життя повні, узагальнені та стійкі, наявні конкретні та адекватні

уявлення про батьківську сім'ю. На відміну від учнів із нормою інтелекту, більшість розумово відсталих учнів (хлопці: 7-й кл. – 72,22 %, 9-й кл. – 78,57 %; дівчата: 7-й кл. – 74,41 %, 9-й кл. – 80,39 %) розуміють поняття «сім'я» поверхово, неповно та фрагментарно, мають звужені знання про її функції, невиразні уявлення про цілі її створення. Уявлення підлітків про власну майбутню сім'ю, її склад, господарсько-побутові стосунки та розподіл лідерства між подружжям фрагментарні й нестійкі, у своїй більшості мають утилітарно-споживчий характер. Уявлення про емоційний взаємозв'язок у майбутній сім'ї, способи розв'язання можливих конфліктів між подружжям та в сфері виховання дітей – звужені, стереотипні та егоїстичні. Обмежені уявлення про стратегії психолого-педагогічного впливу на майбутніх дітей. В уявленнях хлопців та дівчат образи майбутніх чоловіка й дружини фрагментарні, відсутні конкретні уявлення про їхні особистісні якості, зовнішність, особливості поведінки. Образи себе в якості чоловіка чи дружини, батька чи матері в майбутньому також розмиті та фрагментарні. Було встановлено, що у розумово відсталих підлітків відсутні конкретні й чіткі уявлення про образ батьківської сім'ї та особливості взаємин між її членами, у них виникають ускладнення під час аналізу взаємин домінування-підкорення у сім'ї батьків, неусвідомлене ставлення до сім'ї у цілому і до окремих її членів; вони не можуть адекватно описати батьківську сім'ю та її внутрішньосімейну атмосферу.

Установлено, що переважна більшість учнів 9-х класів загальноосвітньої школи (хлопці – 86,84 %, дівчата – 90,91 %) виявляють бажання стати в майбутньому сімейною людиною. Хоча 55,26 % хлопців і 59,09 % дівчат вважають батьківські родини гарним прикладом, у власну майбутню сім'ю повністю переносити батьківський зразок сімейного життя вони не прагнуть, що свідчить про адекватність умовиводів. Незважаючи на виховання переважної кількості учнів спеціальної школи в неблагополучних, неповних та деструктивних сім'ях, позиція підлітків цієї категорії щодо їхнього загального бажання створювати власну сім'ю в цілому задовільна – більшість хлопців і дівчат бажають бути сімейними людьми (хлопці: 7-й кл. – 86,11 %, 9-й кл. – 85,71 %; дівчата: 7-й кл. – 88,37 %, 9-й кл. – 84,31 %), у 72 % з них наявний високий рівень ідентифікації сім'ї батьків із майбутньою сім'єю та у 81 % – є бажання бути схожим на когось із батьків, що свідчить про неусвідомленість та некритичність їхнього емоційно-ціннісного ставлення до сім'ї.

Виявлено розбіжності між уявленнями розумово відсталих підлітків гендерної поведінки в майбутній сім'ї і власною актуальною гендерною ідентифікацією. Якщо в більшості учнів і загальноосвітньої, і спеціальної школи виявлено високий показник гендерної ідентифікації (7-й кл. с/ш: хлопці – 61,11 %, дівчата – 69,76 %; 9-й кл. с/ш: хлопці – 71,42 %, дівчата – 78,43 %; 9-й кл. м/ш: хлопці – 94,73 %, дівчата – 95,45 %) та відповідність поведінки хлопців і дівчат до маскулінних й фемінних стандартів суспільства (7-й кл. с/ш: хлопці – 72,22 %, дівчата – 74,41 %; 9-й кл. с/ш: хлопці – 76,19 %, дівчата – 72,54 %; 9-й кл. м/ш: хлопці – 84,21 %, дівчата – 81,81 %), то планування гендерної поведінки в майбутній сім'ї у розумово відсталих

підлітків виявилось значно нижчим, ніж у підлітків із нормою інтелекту (7-й кл. с/ш: хлопці – 36,12 %, дівчата – 42,15 %; 9-й кл. с/ш: хлопці – 39,22 %, дівчата – 44,83 %; 9-й кл. м/ш: хлопці – 93,76 %, дівчата – 96,12 %).

Виходячи із аналізу результатів констатувального експерименту, було виділено три узагальнені рівні сформованості в підлітків уявлень про майбутню сім'ю: високий, середній, низький (табл. 1).

Так, високий рівень сформованості уявлень про майбутню сім'ю констатований у 8,33 % хлопців та 9,30 % дівчат 12-13 років, у 14,28 % хлопців та 15,68 % дівчат 14-15 років із розумовою відсталістю, у 68,42 % хлопців та 70,45 % дівчат 14-15 років із нормою інтелекту, що свідчить про наявність повних знань про сімейно-шлюбні відносини; цілісних, узагальнених та стійких уявлень про майбутню сім'ю; чітко сформований образ батьківської сім'ї; наявне адекватне та усвідомлене ставлення до сім'ї батьків загалом і до окремих її членів.

Середній рівень виявлено у 36,11 % хлопців та 37,20 % дівчат 12-13 років, у 38,09 % хлопців та 39,21 % дівчат 14-15 років із розумовою відсталістю, у 31,58 % хлопців та 29,55 % дівчат із нормою інтелекту 14-15 років. У цих підлітків неповні знання про сімейно-шлюбні відносини; уявлення про майбутню сім'ю нестійкі, фрагментарні; образ батьківської сім'ї недостатньо конкретний; ставлення до сім'ї батьків загалом і до окремих її членів усвідомлено частково.

Наявність низького рівня встановлено у 55,56 % хлопців та 53,50 % дівчат 12-13 років, у 47,63 % хлопців та 45,11 % дівчат 14-15 років із розумовою відсталістю, що характеризується поверховістю знань про сімейно-шлюбні відносини; уявлення про майбутню сім'ю розмиті, нестійкі, синкретичні, усвідомлюються за випадковими, несуттєвими, зовнішніми ознаками; підлітку складно визначити елементарні характеристики батьківської сім'ї та взаємин між її членами; неусвідомлене ставлення до сім'ї батьків в цілому і до окремих її членів.

Таблиця 1

Рівні сформованості у підлітків уявлень про майбутню сім'ю (у %)

Рівні	Підлітки із розумовою відсталістю (12 – 13 років)		Підлітки із розумовою відсталістю (14 – 15 років)		Підлітки з нормою інтелекту (14 – 15 років)	
	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата
Високий	8,33	9,30	14,28	15,68	68,42	70,45
Середній	36,11	37,20	38,09	39,21	31,58	29,55
Низький	55,56	53,50	47,63	45,11	-	-

Отже, результати констатувального експерименту засвідчили, що учні як 7-х, так і 9-х класів спеціальної школи мають значно нижчі показники сформованості уявлень про майбутню сім'ю, ніж учні 9-х класів загальноосвітньої школи. Водночас, узагальнення експериментальних даних дає підстави констатувати з одного боку – наявність слабо вираженої позитивної динаміки в стані досліджуваного феномену, однак з іншого –

необхідність розробки психологічного підґрунтя з метою здійснення ефективного впливу на рівень сформованості в розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю.

У третьому розділі **«Система корекційної роботи з формування у розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю»** представлено теоретичні позиції, на яких ґрунтуються психологічні підходи щодо формування у розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю; висвітлено апробацію розробленої системи корекційної роботи з метою перевірки її ефективності.

Результати констатувального експерименту, аналіз та узагальнення теоретико-методологічних підходів інших науковців до проблеми дослідження надали підстави для розробки системи корекційної роботи з формування у розумово відсталих учнів 8 – 9-х класів уявлень про майбутню сім'ю, яку розглядаємо як комплексну взаємодію структурних компонентів: змістовно-цільового (напрями, принципи, завдання, зміст психокорекційної роботи), функціонально-процесуального (етапи, умови, форми і методи корекційного впливу) та оцінно-результативного (критерії, показники). Основу структури системи корекційної роботи склали стрижневі концептуальні положення: культурно-історичний, гуманістичний, особистісно-діяльнісний та когнітивно-біхевіоральний підходи, які надалі обумовили наявність, зміст та роль усіх її компонентів. Розроблена система передбачала реалізацію таких напрямів, як: психологічний, педагогічний, загальносоціальний, національний, фізіолого-гігієнічний, юридично-правовий, господарсько-економічний, морально-етичний та естетичний.

Основними принципами побудови та впровадження системи корекційної роботи було визначено такі: психокорекційної роботи (єдність діагностики та корекції, нормативність розвитку, корекція «зверху донизу», корекція «знизу доверху», системність розвитку психічної діяльності, діяльнісний принцип корекції); спеціальної дидактики (корекційно-виховна спрямованість навчання, науковість, системність та послідовність, доступність, активність і свідомість, наочність, вирішальна роль вчителя й педагогічного колективу в навчанні, індивідуальний і диференційований підхід); організації тренінгової взаємодії з розумово відсталими підлітками (корекційна спрямованість тренінгу, добровільна участь, взаємна повага); організації роботи в групі (оптимізація розвитку, баланс комфорту й дискомфорту, вільний простір, спрямованість на застосування результатів тренінгу в житті); підготовки учнівської молоді до сімейного життя (природовідповідність, культуровідповідність, соціальність, довіра та підтримка, не збудження статевого потягу, конкретність і зрозумілість, самореалізація). Спираючись на один із основних принципів корекції – «зверху донизу», тобто опору на вищі психічні функції, було виділено основні психологічні умови формування у розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю.

Формувальний експеримент проводився упродовж 2013 – 2015 навчальних років. Загальна кількість учнів експериментальної групи (ЕГ)

складала 57 осіб, контрольної (КГ) – 49 осіб. Експериментальна робота містила три блоки з урахуванням специфіки інтелектуального розвитку розумово відсталих підлітків, їхніх вікових і гендерних особливостей.

Перший блок передбачав роботу з учнями 8 – 9-х класів спеціальної школи на основі розробленої психокорекційної програми «Моя майбутня сім'я», яка реалізовувалась у процесі спеціально організованих групових корекційно-розвивальних занять тривалістю 35 хвилин із циклічністю один раз на два тижні протягом 2-х навчальних років. Заняття проводив практичний психолог у кабінеті психологічного розвантаження. Психокорекційна програма «Моя майбутня сім'я» має концентричний і системний характер та складається з 4-х взаємопов'язаних етапів: 1-й етап – «Зародження сім'ї», 2-й етап – «Побудова сімейних взаємостосунків», 3-й етап – «Організація сімейного життя», 4-й етап – «Я майбутній сім'янин». У процесі реалізації зазначеної програми застосовувались такі форми роботи, як: адаптована лекція з мультимедійним супроводом, відеоаналіз, дебати, дискусія, круглий стіл, а також комплекс тренінгових (ігрові методи; методи, спрямовані на розвиток соціальної перцепції; медитативні техніки) та психотерапевтичних методів (техніки гештальт-терапії, психодрами, трансактного аналізу, тілесно-орієнтованої психотерапії, арттерапії).

2-й та 3-й блоки передбачали просвіту й консультацію фахівців спеціальних освітніх установ і батьків. Змістовно ці блоки реалізувались в комплексі лекцій для педагогів «Психологічна підготовка розумово відсталих підлітків до майбутнього сімейного життя» та для батьків учнів 8 – 9-х класів «Моя дитина – майбутній сім'янин». Лекції проводив практичний психолог один раз на місяць. Додатково робота з практичними працівниками й батьками проводилась у формі індивідуальних консультацій, бесід, дискусій, наданні психолого-педагогічних рекомендацій, аналітичної презентації сучасної науково-популярної літератури тощо. З метою підвищення рівня професіоналізму педагогів з питань підготовки учнівської молоді з розумовою відсталістю до майбутнього сімейного життя було застосовано метод супервізії.

Ефективність системи роботи з формування і корекції у розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю доведено шляхом психодіагностики стану їх сформованості в розумово відсталих підлітків ЕГ та КГ. Завдання за діагностичним призначенням і змістом були аналогічними тим, що використовувалися на констатувальному етапі дослідження. Порівняльний аналіз результатів у експериментальній та контрольній групах наприкінці формувального експерименту здійснювався за допомогою параметричного критерію ϕ -Фішера (табл. 2).

Таблиця 2

Рівні сформованості в розумово відсталих підлітків контрольної та експериментальної груп уявлень про майбутню сім'ю (у %)

Рівні	Експериментальна група (57 осіб)	Контрольна група (49 осіб)
-------	-------------------------------------	-------------------------------

	конст. експ. (хл., дівч.)	контр. експ. (хл., дівч.)	Ф	конст. експ. (хл., дівч.)	контр. експ. (хл., дівч.)	Ф
Високий	8,77/5	35,09/20	2,40**	8,16/4	18,37/9	0,61
Середній	36,84/21	54,38/31	1,7*	38,78/19	46,94/23	0,81
Низький	54,39/31	10,53/6	4,39***	53,06/26	34,69/17	1,23

Примітка: * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$; *** - $p \leq 0,001$.

Статистично значущі відмінності було визначено лише в експериментальній групі: наприкінці експерименту значно збільшилася кількість респондентів з високим (від 8,77 % до 35,09 %; $p \leq 0,01$) і середнім (від 36,84 % до 54,38 %; $p \leq 0,05$) рівнями. Представленість низького рівня, навпаки, значно зменшилася від 54,39 % до 10,53 %; $p \leq 0,001$. У контрольній групі значних зсувів у представленості показників усіх рівнів не виявлено. Результати порівняльного аналізу за підсумками контрольного зрізу засвідчили значний вплив упровадженої системи корекційної роботи на зміни в розподілі даних у експериментальній групі. Порівняно з даними контрольної групи, у експериментальній – значно збільшилася частка тих, у кого визначено високий рівень ($p \leq 0,05$) та зменшилася представленість осіб із низьким рівнем уявлень про майбутню сім'ю ($p \leq 0,001$). Особливо помітно підвищився рівень уявлень про себе в якості майбутнього сім'янина, про образ майбутніх чоловіка чи жінку та загалом про майбутнє сімейне життя. Отже, отримані результати дослідження засвідчили позитивну динаміку у формуванні в розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю, що свідчить про доцільність та ефективність розробленої системи корекційної роботи.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичний аналіз проблеми, проведено експериментальне вивчення особливостей формування у розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю. Проведене дослідження дає підстави для таких **висновків**:

1. На основі теоретичного аналізу загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури встановлено, що, незважаючи на актуальність проблеми формування у розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю, вона є недостатньо розробленою як у теоретичному, так і в практичному аспектах. З'ясовано, що школярам означеної категорії властиві такі характеристики уявлень як: недостатня диференційованість, фрагментарність та розпливчатість, їхнє довільне оперування порушено, обмежено здійснюються на образному рівні процеси аналізу й синтезу. Визначено, що уявлення про майбутню сім'ю – це узагальнений комплекс уявно відтворених образів, який відображає характерні ознаки майбутньої сім'ї, потенційних чоловіка чи дружину та дітей, характер взаємовідносин із ними, особливості організації сімейного життя. Означені уявлення формуються під впливом різних чинників: батьківська сім'я (її склад, рівень благополуччя, взаємини між її членами), отриманий у ній досвід, рівень ідентифікації сім'ї батьків із власною майбутньою сім'єю, особливості перебігу підліткового віку, статево-рольової ідентифікації, знання про сімейне життя

отримані від референтної групи та із засобів масової інформації.

2. Вивчення стану роботи з підготовки учнів до майбутнього сімейного життя у практиці сучасної спеціальної школи та психологічних особливостей виховання майбутнього сім'янина в батьківських сім'ях засвідчило відсутність цілісної та послідовної системи психолого-корекційних заходів, спрямованих на формування і корекцію у розумово відсталих підлітків уявлень про майбутнє сімейне життя, необхідність підвищення рівня компетентності практичних працівників та батьків із цього питання.

3. Розроблено психодіагностичну методика вивчення сформованості в розумово відсталих дітей підліткового віку уявлень про майбутню сім'ю; обґрунтовано психологічні підходи до виміру рівня їх сформованості, виокремлено дві групи критеріїв, показники за якою з яких спрямовані на виявлення якості актуальних знань про сімейно-шлюбні стосунки й уявлень про власну майбутню сім'ю (показники: знання про функції сім'ї, про складові елементи щасливого сімейного життя, про основні цілі шлюбу; уявлення про розподіл лідерства в майбутній сім'ї, про розподіл обов'язків в сім'ї, про виховання дітей, про розв'язання конфліктних ситуацій, про склад майбутньої сім'ї, про майбутнього чоловіка чи дружину, про себе в якості майбутнього сім'янина) та своєрідність емоційно-ціннісного ставлення до майбутньої сім'ї й сім'ї батьків (показники: адекватність та усвідомленість оцінних суджень щодо сімейного життя та батьківської сім'ї; бажання створювати в майбутньому власну сім'ю, схожості з батьком чи матір'ю; ідентифікація сім'ї батьків із власною майбутньою сім'єю). Додатково здійснювалось дослідження особливостей прояву в підлітків статево-рольової ідентифікації, вираження маскулітних та фемінних якостей у хлопців та дівчат.

4. Порівняльний кількісний та якісний аналіз результатів констатувального експерименту свідчить про те, що в процесі підготовки до майбутнього сімейного життя на тлі загальних закономірностей розвитку підлітків із нормою інтелекту та розумово відсталих виявляються характерні відмінності сформованості уявлень про майбутню сім'ю останніх. Так, для більшості розумово відсталих підлітків 12-13 років (7-й клас) та 14-15 років (9-й клас) характерні неповні та поверхові знання про інститут сім'ї; їхні уявлення про власну майбутню сім'ю, її рольову структуру, господарсько-побутові відносини, особливості емоційного взаємозв'язку між подружжям та внутрішньосімейних відношень фрагментарні, нестійкі та неузагальнені; уявлення про образи майбутніх чоловіка й дружини та про себе в якості сім'янина розмиті, звужені та фрагментарні. Емоційно-ціннісне ставлення до сім'ї характеризується неусвідомленістю, некритичністю, ситуативністю суджень. Встановлено значні розбіжності між уявленнями розумово відсталих підлітків гендерної поведінки в майбутній сім'ї і власною актуальною гендерною ідентифікацією. Розробка і запровадження відповідних до завдань дослідження діагностичних процедур дозволили визначити в учнів три рівні сформованості уявлень про майбутню сім'ю: високий, середній та низький. Для більшості розумово відсталих підлітків характерний низький рівень.

Виявлено певну позитивну вікову динаміку, яка представлена недостатньо, що значною мірою пов'язано із чинниками психокорекційного впливу.

5. Установлено, що основними психологічними умовами забезпечення ефективності формування у розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю є: 1) поетапність психологічного супроводу з формування і корекції в учнів уявлень про власну майбутню сім'ю шляхом спеціальної організації розумової діяльності, спрямованої на свідоме оволодіння ними операціями порівняння, узагальнення, установлення логічних зв'язків, трансферації та ін.; 2) формування позитивної установки на шлюб та особистісно-усвідомленої готовності до створення сім'ї у майбутньому на основі активізації інтелектуальних і емоційно-ціннісних компонентів свідомості з урахуванням особистого досвіду школярів та урізноманітнення форм і методів корекційного впливу; 3) дозований обсяг теоретичного матеріалу зі збільшенням акцентів на самостійну практично-творчу роботу з використанням проблемних ситуацій, рольових ігор, що об'єктивно-критично відображають різні сторони сімейного життя та взаємини статей; 4) організація просвітницької й консультативної роботи з фахівцями спеціальних загальноосвітніх закладів та батьками щодо змісту, форм і методів психологічного супроводу розумово відсталих підлітків у процесі їхньої підготовки до сімейного життя.

6. Визначено основні структурні компоненти експериментальної системи корекційної роботи з формування у розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю. Сутність змістовно-цільового компонента полягає в обґрунтуванні психологічних засад побудови системи корекційної роботи (наукових положень, напрямів, принципів, завдань і змісті психокорекційної роботи). Структура функціонально-процесуального компонента складається з трьох взаємопов'язаних між собою блоків, які ґрунтуються на послідовній роботі з учнями 8–9-х класів у процесі реалізації психокорекційної програми «Моя майбутня сім'я», практичними працівниками та батьками. Запропонована система висвітлює організацію цілеспрямованої роботи з формування в учнів різноаспектних уявлень про майбутню сім'ю і корекцію в них вже наявних деструктивних уявлень про сімейне життя, розширення знань про сімейний інститут, підвищення рівня компетентності батьків та психолого-педагогічних фахівців із підготовки старшокласників до майбутнього сімейного життя.

7. Експериментальна перевірка розробленої системи корекційної роботи засвідчила її ефективність та доцільність застосування в спеціальній загальноосвітній школі. По завершенні дворічного формувального експерименту значно збільшилась кількість підлітків із високим та середнім рівнями досліджуваних уявлень, водночас значно зменшилась представленість із низьким. Середній показник високого рівня сформованості в підлітків експериментальної групи уявлень про майбутню сім'ю на 17% (статистично достовірно) перевищив відповідні дані в підлітків контрольної групи.

Водночас, проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування в розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю. Подальша перспектива розробки цієї теми може полягати у вивченні особливостей уявлень про майбутнє сімейне життя в інших вікових періодах та розробленні інноваційних технологій формування зазначених уявлень в учнів із вадами інтелектуального розвитку в контексті інклюзивної освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у вітчизняних фахових виданнях

1. Іваненко А. С. Стан роботи з підготовки розумово відсталих учнів до майбутнього сімейного життя в практиці допоміжної школи та в сім'ї / А. С. Іваненко // Науково-практичний журнал «Наука і освіта» Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Серія «Психологія». – 2014. – № 6. – С. 56–61.

2. Іваненко А. С. Особливості уявлень про батьківську та майбутню власну сім'ю у розумово відсталих підлітків / А. С. Іваненко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – Випуск 2. Том 2. – Херсон, 2014. – С. 137–141.

3. Іваненко А. С. Формування уявлень про майбутню сім'ю як напрямок соціалізації розумово відсталих підлітків / А. С. Іваненко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : Зб. наук. праць (Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія). – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – № 30 – С. 230–236.

4. Іваненко А. С. Основні напрямки корекційної роботи з підготовки учнів з вадами розумового розвитку до майбутнього сімейного життя / А. С. Іваненко // Зб. наук. праць «Освіта осіб із особливими потребами». – Суми, 2015. – С. 80–85.

5. Іваненко А. С. Дослідження характеру знань про сімейно-шлюбні відносини та уявлень про майбутню сім'ю у розумово відсталих підлітків / А. С. Іваненко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – Випуск 1. – Херсон, 2016. – С. 153–158.

Статті у зарубіжних фахових виданнях

6. Іваненко А. С. Аналіз теоретичних підходів щодо підготовки школярів із вадами розумового розвитку до майбутнього сімейного життя / А. С. Іваненко // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – II (14), Issue: 33, 2014. Budapest, 2014. – P. 50–54.

Статті у загальнонаукових виданнях

7. Дмитрієва А. С. Особливості емоційно-особистісного ставлення розумово відсталих старшокласників до майбутньої сім'ї / І. В. Дмитрієва, А. С. Дмитрієва // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки). / [ред. В. С. Курило, С. В. Савченко]. – Частина III. – Луганськ, 2011. – С. 46–51.

8. Дмитрієва А. С. Проблема підготовки розумово відсталих учнів до майбутнього сімейного життя у спеціальній психолого-педагогічній літературі / А. С. Дмитрієва // Теоретичне та методичне забезпечення навчання та виховання осіб із особливими освітніми потребами [ред. І. В. Дмитрієва]. – Вип. III. – Слов'янськ: Маторін Б. І., 2013. – С. 147–153.

9. Іваненко А. С. Статеворольова ідентифікація як механізм формування у розумово відсталих учнів уявлень про майбутню сім'ю / А. С. Іваненко // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Серія соціально-педагогічна) / [ред. О. В. Гаврилов, В. І. Співак]. – Вип. XXIII. – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013. – С. 205–212.

10. Іваненко А. С. Особливості прояву статево-рольової поведінки розумово відсталих підлітків / А. С. Іваненко // Сб. научн. трудов SWorld. – Выпуск 4(37). Том 16. – Одесса: КУПРИЕНКО СВ, 2014. – С. 54–59.

11. Іваненко А. С. Особливості прояву статево-рольової ідентифікації розумово відсталих підлітків / А. С. Іваненко // Теоретичне та методичне забезпечення навчання та виховання осіб із особливими освітніми потребами [ред. І. В. Дмитрієва]. – Вип. V. – Слов'янськ: Маторін Б. І., 2015. – С. 119–123.

12. Іваненко А. С. Психолого-педагогическая работа по подготовке умственно отсталых учащихся к будущей семейной жизни в условиях специального общеобразовательного учреждения. / А. С. Иваненко // Сб. статей научно-информационного центра «Знание» по материалам XI Международной заочн. научно-практ. конференции: «Развитие науки XXI веке». Часть 3, г. Харьков: сборник со статьями (уровень стандарта, академический уровень). – Д.: научно-информационный центр «Знание», 2016. – С. 125–129.

13. Іваненко А. С. Своєрідність прояву емоційно-оцінного ставлення до майбутньої сім'ї у розумово відсталих підлітків / А. С. Іваненко // Гуманізація навчально-виховного процесу: Зб. наук. праць / [ред. проф. В. І. Сипченка]. – Спец. вип. 14. – Слов'янськ: ДДПУ, 2016. – С. 211–218.

Статті у зарубіжних виданнях

14. Іваненко А. С. Особенности подросткового возраста как предпосылки формирования представлений о будущей семейной жизни у умственно отсталых школьников / А. С. Иваненко // Педагогика и психология: тренды, проблемы, актуальные задачи: Материалы V Международной научно-практической конференции. (Краснодар, 26 февраля 2014 г.): Сб. научн. трудов. В 2-х томах. Том I. – Краснодар, 2014. – С. 29–33.

15. Ivanenko A. Peculiarities of displaying of mentally retarded teenager pupils' sex-role behavior / A. Ivanenko // Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja, doświadczenie – Nr.3. – Lodz : Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki i Umiejętności. – 2015. – P. 133–135.

Матеріали конференцій

16. Іваненко А. С. Анализ специальной психолого-педагогической литературы по подготовке будущего семьянина / А. С. Иваненко // Специальное образование: традиции и инновации: Материалы IV Международной науч.-

практ. конференції (г. Минск, 24-25 окт. 2013 г.) / Бел. гос. пед. ун-т імени М. Танка: [ред-кол.: С. Е. Гайдукевич, И. Н. Логинова, В. В. Радыгина и др.] – Минск: БГПУ, 2013. – С. 51–52.

17. Іваненко А. С. Проблема підготовки до майбутнього сімейного життя підлітків з вадами розумового розвитку / А. С. Іваненко // «Ключові питання наукових досліджень у педагогіці та психології ХХІ ст.»: Зб. тез наукових робіт учасників Міжнародної наук.-практ. конференції (м. Львів, 7-8 лютого 2014 року): – Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2014. – С. 71–74.

18. Іваненко А. С. До проблеми сімейного виховання в сучасній спеціальній школі / А. С. Іваненко // Комплексний супровід дітей з психофізичними порушеннями в умовах початково-реабілітаційного центру: матеріали III-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 27 – 28 квітня 2014 р.) / [ред. Т. В. Махукової]. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2014. – С. 64–66.

19. Іваненко А. С. До проблеми сімейного виховання в сучасній спеціальній школі / А. С. Іваненко // Актуальні проблеми психологічної науки у вимірах сучасного освітнього простору: Зб. наук. матеріалів всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 15-16 травня 2014 р.) / [ред. С. П. Яланської]. – Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2014. – С. 134–136.

20. Іваненко А. С. Шляхи розв'язання проблеми з підготовки учнів з вадами розумового розвитку до майбутнього сімейного життя / А. С. Іваненко // Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі: матеріали Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітації (15-16 жовтня 2015 року, м. Суми) – Частина I. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2015. – С. 112–113.

АНОТАЦІЇ

Іваненко А. С. Формування уявлень про майбутню сім'ю у розумово відсталих підлітків. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.08 – спеціальна психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2016.

Дисертаційне дослідження присвячено проблемі формування у розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю з метою удосконалення шляхів підготовки учнів спеціальної школи до дорослого самостійного життя, одна зі складових якого – створення власної сім'ї.

Здійснено теоретичний аналіз психологічних засад підготовки підлітків до сімейного життя у психолого-педагогічній літературі. Визначено основні структурні компоненти, показники, рівні сформованості уявлень про майбутню сім'ю, виявлено їх психологічні особливості в розумово відсталих підлітків 12-13 років (7-й клас) та 14-15 років (9-й клас) у порівнянні з підлітками з нормою інтелекту 14-15 років (9-й клас), описано вікову динаміку та гендерні відмінності.

Встановлено основні психологічні умови формування в розумово відсталих підлітків уявлень про майбутнє сімейне життя. Здійснено розробку й

апробацію системи корекційної роботи з формування в учнів 8 – 9-х класів спеціальної школи уявлень про майбутню сім'ю, опрацьовано її змістово-процесуальну основу та послідовне забезпечення, доведено її ефективність.

Ключові слова: уявлення про майбутню сім'ю, розумово відсталі підлітки, психологічні умови, система корекційної роботи.

Иваненко А. С. Формирование представлений о будущей семье у умственно отсталых подростков. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.08 – специальная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2016.

Диссертационное исследование посвящено проблеме формирования у умственно отсталых подростков представлений о будущей семье с целью усовершенствования путей их подготовки к взрослой самостоятельной жизни, одной из составляющих которой является создание собственной семьи.

Понятие «представление о будущей семье» рассматривается как обобщенный комплекс воспроизводимых в воображении образов, отражающих характерные признаки будущей семьи, качества потенциальных мужа, жены, детей; характер взаимоотношений с ними; особенности организации семейной жизни.

В диссертации представлен анализ содержания и организации подготовки умственно отсталых учащихся к будущей семейной жизни в практике современной специальной школы, установлены психологические особенности воспитания будущего семьянина в родительских семьях; дана целостная характеристика психологических особенностей развития представлений о семье у умственно отсталых подростков 12-13 лет (7-й класс) и 14-15 лет (9-й класс) в сравнении с подростками с нормой интеллекта 14-15 лет (9-й класс). Представлены особенности качества актуальных знаний о семейно-брачных отношениях и представлений о собственной будущей семье, эмоционально-ценностного отношения к ней и семье родителей, характер проявления полоролевой идентификации; определены критерии, показатели, уровни сформированности представлений о будущей семье, их возрастная динамика и потенциальные возможности умственно отсталых подростков.

Разработана и внедрена в практику специальных школ система коррекционной работы по формированию у умственно отсталых подростков представлений о будущей семье, которая представляет собой комплексное взаимодействие структурных компонентов: содержательно-целевого (научные положения и направления, принципы, задачи, содержание психокоррекционной работы), функционально-процесуального (этапы, психологические условия, формы и методы коррекционной работы) и оценочно-результативного (показатели, критерии). Разработанная система состоит из трех взаимосвязанных между собой блоков, основанных на последовательной работе с учащимися 8 – 9-х классов в процессе реализации психокоррекционной программы «Моя будущая семья» психолого-педагогическим персоналом

специальных образовательных учреждений и родителями. Экспериментальным путем доказана эффективность разработанной системы коррекционной работы.

Ключевые слова: представления о будущей семье, умственно отсталые подростки, психологические условия, система коррекционной работы.

Ivanenko A. S. Formation of ideas about the future family of mentally retarded adolescents. - Manuscript.

The dissertation for the degree of Candidate of Psychological Sciences, specialty 19.00.08 – Special Psychology. – National Pedagogical M. Dragomanov University. – Kyiv, 2016.

The dissertation research is devoted to the problem of formation of ideas about the future family of mentally retarded adolescents with the purpose of improving ways of preparation the pupils of special schools for adult independent life, one of the components of which is the creation of their own family.

The theoretical analysis of psychological principles of preparation of adolescents for family life in general and special psychological and pedagogical literature is carried out. The factors, criteria and levels of ideas about the future family of mentally retarded boys and girls in adolescence are defined. Their age dynamics and gender differences are shown. The peculiarities of ideas formation about the future family of mentally retarded adolescents are defined. The complex system of correction and developmental work on the formation of ideas about the future family of mentally retarded adolescents is worked out and approved.

Keywords: ideas about the future family, mentally retarded adolescents, psychological conditions, complex system of correction.